

Петро Рабінович

ORCID: 0000-0003-2787-8270

Львівський національний університет імені Івана Франка

petro.rabinovych@lnu.edu.ua

Вид статті: наукова стаття

Юридична доктрина як різновид доктрини правової

Ключові слова: доктрина, праворозуміння, правова доктрина, юридична доктрина

Вступ

Останнім часом у вітчизняній юриспруденції (як теоретичній, так і практичній) помітно актуалізувалась проблематика правових чи-то юридичних доктрин. Це відобразилось і в юридико-регулятивному, і у науковому аспектах.

До першого з них можна віднести доктрину, яка вперше в українському законодавстві була визнана одним із можливих джерел позитивного права. Так, у частині другій статті 114 Цивільного процесуального кодексу України¹ встановлено, що одним із учасників розгляду судом справи може бути експерт у галузі права, — зокрема тоді, коли необхідно встановити «зміст норм іноземного права згідно з їх офіційним або загальноприйнятим тлумаченням, практикою застосування і *доктриною* у відповідній іноземній державі».

¹ Цивільний процесуальний кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 40–41, 42, ст. 492), <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (доступ: 2.05.2022).

Аналогічне правило зафіксовано у частині 2 статті 109 Господарського процесуального кодексу України².

У другому ж аспекті варто звернути увагу на те, що у загальнодержавному юридичному журналі «Право України», кожен номер присвячується публікації статей, пов'язаних з певною актуальною проблемою юридичної науки і практики.

У пропонованій статті розглядається лише одне з питань, охоплюваних зазначеною проблематикою, а саме: співвідношення таких двох явищ, як доктрина юридична і доктрина правова (а також відповідних термінопонять, якими такі явища послуговуються).

1. Поняття доктрини: загальнонаукова інтерпретація

Перш ніж подавати загальнотеоретичну характеристику того явища, яке відображається термінопоняттям «правова доктрина» чи-то «юридична доктрина», слід, ясна річ, з'ясувати сенс (значення) загального поняття доктрини. З відповіді саме на це питання зазвичай починалися усі наукові розвідки та публікації юристів, які досліджували зазначені термінопоняття. Джерелом такої відповіді переважно слугували різноманітні тлумачні словники, довідники, енциклопедії і будь-який читач може звернутися до цих матеріалів. Тому відтворювати, повторювати тут, зрештою, широковідому на сьогодні інтерпретацію сенсу названого поняття, гадаємо, немає потреби.

Натомість спробуємо виділити саме такі ознаки, «параметри» оглядів тих ідей, положень, суджень (рос. — «воззрений»), корі вирізняють власне доктрину з-поміж інших різноманітних інтелектуальних продуктів. Серед таких параметрів варто відзначити:

По-перше, всі погляди, які охоплюються певною доктриною, мають системний характер, представляють, так чи інакше, певну цілісність.

По-друге, як один із наслідків зазначеної вище властивості — усі складові доктрини мають бути логічно узгоджені між собою.

По-третє, доктрина зазвичай обґрунтовується такими аргументами, які відповідають досягнутому рівню розвитку відповідної галузі знань (науки) на момент її формування.

По-четверте, таким поглядом притаманна настановчо-діяльнісна спрямованість. Будь-яка доктрина має містити не тільки описову (deskriptivnu) складову, але й також складову прескриптивну, так би мовити, «вимагальну», «наполягальну», орієнтуючу, спрямовуючу. Аби доктрина втілювалась у соці-

² Господарський процесуальний кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 6, ст. 56), <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (доступ: 2.05.2022).

альну практику, вона зазвичай затверджується носіями тієї чи іншої публічної влади (державної, громадської тощо).

Втім, практичне впровадження певної доктрини, проект якої може бути сформульовано навіть однією фізичною особою, може забезпечуватись, скажімо, і науковою чи суспільною авторитетністю, впливовістю її автора чи прихильників.

По-п'яте, адресатами (реципієнтами, зокрема її виконавцями, реалізаторами) мають стати певні соціальні утворення, структури, інституції, суб'єкти, задіяні у відповідній сфері соціального життя, суспільних відносин. Такі адресати, зазвичай, не персоніфіковані (принаймні повністю) і кількісно не визначені. З огляду на це доктринальні погляди, настанови мають загальний (тобто нормативний) — зрозуміло, не в юридичному сенсі — характер, вони не вичерпують свій вплив одноразовим, одноактним здійсненням.

По-шосте, погляди, які фіксуються у доктрині, мають найчастіше концептуальний рівень. Тобто вона засновується на певній концепції, ґрунтується на певній парадигмі. Доктрина, так би мовити, не цікавиться деталями відповідної проблематики.

По-сьоме, глибинним, корінним джерелом доктрини слугує, так чи інакше, певний світогляд. Його можна виявити засобами філософсько-методологічного аналізу, як би складно це не було.

Отже, можна запропонувати таку дефініцію обговорюваного загальнонаукового поняття:

Доктрина — це логічно узгоджена система світоглядно-концептуальних поглядів загального, настановчо-спрямовуючого характеру стосовно людської діяльності, у яких відображається відповідний рівень розвитку суспільної чи групової (насамперед наукової) свідомості.

Класифікувати доктрини можна за різноманітними критеріями. Зокрема:

- за сферою суспільної життєдіяльності (або за її об'єктом чи предметом);
- за історичним часом і місцем формування;
- за суб'єктом розроблення;
- за суб'єктом її визнання (зокрема схвалення, санкціонування);
- за умовами та реалістичністю здійснення, практичного впровадження;
- за тривалістю реалізації;
- за соціальними наслідками втілення у практичну діяльність.

Можливі, вочевидь, й інші критерії класифікації доктрин.

2. Юридична доктрина як різновид правової доктрини

У згаданій статті професора М. Панова міститься стисле зауваження, що термінопоняття «правова доктрина» та «юридична доктрина» не є тотожними чи

однозначними. Аргументуючи це твердження, автор зауважує, що об'єктом правової доктрини є не тільки система норм права, але й (на відміну від об'єкта доктрини юридичної) діяльність зі створення та застосування таких норм³. Однак, вважаю, є ще й інша, більш вагома підстава неототожнення двох згаданих явищ, на якій і зупинимось детальніше.

Вже досить давно неодноразово доводи, що будь-хто з науковців, які у своїх працях вживають прикметники, похідні від термінопоняття «право» (тобто такі слова як-от: «правовий», «правова», «правове», «правові»), мали би спочатку задекларувати на якому праворозумінні вони базуються. Адже як відомо, уся попередня та й сучасна інтерпретація означеного термінопоняття є неоднозначною, плюралістичною. Такою ж, радше за все, вона залишатиметься й надалі, — насамперед з огляду на нездоланну соціальну неоднорідність практично будь-якого суспільства у сучасному світі. Якщо ж не оприлюднювати зазначеного застереження, тоді у багатьох випадках обговорення питань, які звуться «правовими», ризикують нагадувати дискусію між сліпим та глухонімим. Задля справедливості варто зазначити, що професор М. Панов, так би мовити, відкрито констатував, що у його статті право розуміється як «система норм», ясна річ, встановлених і забезпечуваних державою та її органами. З огляду на всім відому загальну класифікацію будь-яких праворозумінь, така інтерпретація згадуваної вихідної категорії належить до праворозуміння юридико-позитивістського. У цьому випадку термінопоняття «правова доктрина» і «юридична доктрина» стають справді тотожними.

Однак за будь-якого іншого праворозуміння така тотожність зникне. Адже властивість «юридичності» зазвичай пов'язується з регулятивною діяльністю держави та волевиявленнями її органів. Тоді як серед інших різновидів праворозумінь (зокрема, наприклад так званого «природного», або ж соціологічного, включаючи й так зване комунікативне, або ж психологічного) державно-регулятивна діяльність найчастіше взагалі не згадується.

Отже, в останньому випадку юридичні доктрини вже опиняться за межами тих доктрин, які базуються не на юридико-позитивістському праворозумінні, і тому не можуть вважатись у прямому сенсі «юридичними», хоча й залишатимуться доктринами правовими.

За результатами львівських досліджень, здійснених під моїм керівництвом на початку 60-х років минулого століття (ці результати були оприлюднені мною у статті «Явища права: потребова інтерпретація»⁴, опублікованій у журналі «Право України» № 6 за 2019 р. а також у навчальному посібнику «Основи теорії та філософії права», виданому у Львові 2021 року) кількість таких мате-

³ М. І. Панов, Юридична доктрина та її значення для практики правотворення, правозастосування юридичної науки: методологічні аспекти дослідження, «Право України» 2022, № 1, с. 12.

⁴ П. М. Рабінович, Явища права: потребова інтерпретація, «Право України» 2019, № 6, с. 175–183.

ріалів сягає близько п'ятнадцяти⁵. З огляду на виявлене багатоманіття правових явищ, «правовість» і «юридичність» вже навряд чи можуть вважатись односмысловими властивостями, характеристиками тих чи інших явищ.

Як один із можливих варіантів розв'язання обговорюваної проблеми, — з неабиякою умовністю, може бути пропозиція пов'язати властивість «юридичності» лише з тими соціальними явищами, які є, так чи інакше, наслідком саме державного волевиявлення, владно-регулятивної діяльності органів держави. А такі наслідки (будучи юридичними) як відомо, не завжди, або не всіма суб'єктами суспільних відносин вважалися (та й нині подекуди не завжди вважаються) правовими, тобто «правом». А тому й не будь-яка *юридична* (саме у щойно означеному розумінні) доктрина, яку декларує, підтримує, реалізовує держава (в особі її органів, посадових осіб) не завжди і не всіма суб'єктами може кваліфікуватись як правова. Ця обставина, цілком вірогідно, виправдовує запропоноване тут розмежування понять доктрини правової та доктрини юридичної. Отже, друга відповідь стосовно обговорюваного питання дає підставу стверджувати, що юридичною вважатиметься лише така доктрина, яка безпосередньо виголошується, підтримується, використовується державними органами (законодавчими, виконавчими, судовими, контрольно-наглядовими тощо) в їхній юридико-регулятивній практиці.

Правова доктрина зазвичай формується будь-якими суб'єктами суспільного життя залежно від їхнього власного праворозуміння, яке, знову ж таки, у соціально неоднорідному суспільстві засадничо не може бути не плюралістичним, різносмысловим.

Зазначена вище можлива неоднозначність термінів «юридична» («легальна») та «правова» була свого часу рельєфно продемонстрована, зокрема, у вироку Нюрнберзького трибуналу, а у сучасний період у низці рішень Європейського суду з прав людини.

Юридичні доктрини, можна класифікувати за різними критеріями, зокрема:

- за сферами суспільних відносин, які стають (або мають стати) предметом юридичного регулювання;

- за видами суб'єктів, котрі повинні їх конкретизувати, закріплювати у відповідних юридичних актах, застосовувати та реалізовувати у практичній юдикорегулятивній діяльності;

- за суб'єктами (видами авторів) їх розроблення, конструювання, проектування;

- за прогнозованими чи вірогідними соціальними наслідками їх здійснення;

- за юридичними формами (способами) їх об'єктивації зовнішнього виразу, термінопозначенням.

⁵ П. М. Рабінович, Основи теорії та філософії права: навч. Посібник, Львів 2021, с. 7–9.

Так, стосовно останнього критерію, можна констатувати, що зараз в Україні вживаються такі назви юридичних доктрин, як-от: «засади» («основні засади»), «стратегія», «концепція». Наприклад, «Засади державної політики у галузі прав людини», затверджені Постановою від 19.06.1999, або ж «Національна стратегія у сфері прав людини», затверджена Указом Президента України від 24.03.2021р.

Крім того, за юридично-галузевою (чи юридично-інституційною) тематикою з-поміж юридичних доктрин виокремлюються такі доктрини, як: конституційно-правова, а також цивільно (приватно)-правова, кримінально-правова, судова. Усі останні юридичні доктрини мають, ясна річ, відповідати доктрині конституційній.

Будь-які нові (чи видозмінені), модернізовані юридичні доктрини, аби бути дієвими і соціально корисними, мають, з одного боку, враховувати результати минулої чи сучасної юридичної практики та поряд з цим включати прогностичні, програмні, цільові показники та установки. І оптимальним шляхом формування таких юридичних доктрин, як свідчить відповідна практика, є творча співпраця юристів-науковців з юристами-практиками.

Бібліографія

- Цивільний процесуальний кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 40–41, 42, ст. 492), <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>. [Civil'nyi Procesual'nyi Kodeks Ukrainy, Zakon Ukrainy (18.03.2004), <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>].
- Господарський процесуальний кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 6, ст. 56), <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>. [Gospodars'kyi Procesual'nyi Kodeks Ukrainy, Zakon Ukrainy (6.11.1991), <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>].
- Панов М. І., *Юридична доктрина та її значення для практики правотворення, правозастосування юридичної науки: методологічні аспекти дослідження*, «Право України» 2022, № 1. [Panov M. I., Yurydychna doktryna ta ii znachenn'a dl'a praktyky pravotvorenn'a, pravozastosuvann'a, yurydychnoyi nauky: metodologichni aspekty doslidzenn'a, «Pravo Ukrainy» 2019, № 6].
- Рабінович П. М., *Явища права: потребова інтерпретація*, «Право України» 2019, № 6 [Rabinovych P. M., Yavyshcha prava: potrebova interpretaciya, «Pravo Ukrainy» 2019, № 6].
- Рабінович П. М., *Основи теорії та філософії права: навч. посібник*, Львів 2021. [Rabinovych P. M., Osnovy teorii ta filosofiyi prava: navchal'nyi posibnyk. L'viv 2021].

Legal doctrine as a kind of jural doctrine

Summary

The article is devoted to the general theoretical characteristics of the phenomenon of legal doctrine. For a long time, the author has repeatedly argued that scholars who use in their work adjectives derived from the term “law” (that is, “legal”), should first declare on what legal understanding it is based. After all, as is well known, all previous and current interpretations of this term are pluralistic. It is likely to remain the same in the future, especially given the insurmountable social heterogeneity of any society in the modern world. If this caveat is openly discussed, then in many cases debates on issues in which these adjectives are used risk resembling a discussion between blind and deaf interlocutors.

After all, the sign, the property of “legality,” is usually associated with the regulatory activities of the state, with the will of its organs. However, among other types of legal understanding (in particular, for example, the so-called “natural” or sociological, including the so-called communicative or psychological) state-regulatory activities are often not mentioned at all, although these adjectives are actively used. Thus, in the latter case, legal doctrines will already be outside those doctrines that are not based on legal-positivist legal understanding, and therefore cannot be considered literally “legal,” although they will remain legal doctrines.

According to the results of Lviv research conducted under my leadership in the early 1960s (these results were published in the article “Phenomena of law: The necessary interpretation” in the journal *Law of Ukraine*, no. 6, in 2019, as well as in the book *Fundamentals of Theory and Philosophy of Law*, published in Lviv in 2021) the number of phenomena denoted by the term “law” reaches almost fifteen.

Under this approach, “jurality” and “legality” can hardly be considered unambiguous properties, characteristics of certain social phenomena. Therefore, not every legal (in the sense just defined) doctrine, that one that is declared, supported, implemented by the state (represented by its bodies, officials), is always jural and not all subjects can be qualified as legal.

Keywords: doctrine, legal understanding, jural doctrine, legal doctrine

Petro Rabinowycz

Lwowski Narodowy Uniwersytet imienia Iwana Franki

Legalność jako różnorodność doktryny prawa

Streszczenie

Artykuł jest poświęcony ogólnej teoretycznej charakterystyce zjawiska legalności prawa. Od dłuższego czasu autor wielokrotnie przekonywał, że każdy badacz używający w swojej pracy przymiotników wywodzących się z terminu „prawo” („legalny”, „legalna”, „legalne”, „legalni”, „prawny” itp.) powinien najpierw zadeklarować, jakim pojmowaniem prawa się posługuje.

Wszak jak wiadomo, wszystkie dotychczasowe interpretacje tego terminu są pluralistyczne. Prawdopodobnie pozostanie tak w przyszłości, zwłaszcza zważywszy na niemożliwą do pokonania heterogeniczność społeczną społeczeństw we współczesnym świecie. Jeśli się tego nie uwzględni, wówczas dyskusja poświęcona zagadnieniom z wykorzystaniem tych przymiotników może przypominać rozmowę niewidomych z głuchymi.

Własność „legalności” jest zwykle kojarzona z regulacjami państwowymi, z wolą organów państwowych. Podczas gdy wśród innych rodzajów rozumienia prawnego (w szczególności „naturalnych” czy socjologicznych, w tym komunikacyjnych lub psychologicznych) często w ogóle nie wspomina się o takich regulacjach, choć przymiotniki te są używane. Zatem w tym ostatnim przypadku doktryny prawne nie będą się mieścić w zbiorze opartym na pozytywistycznym rozumieniu prawa, więc nie mogą być uważane za dosłownie „prawne”, chociaż pozostaną doktrynami prawnymi.

Na podstawie lwowskich badań przeprowadzonych pod moim kierownictwem na początku lat sześćdziesiątych ubiegłego wieku (wyniki ich opublikowałem w szczególności w artykule *Zjawiska prawa: konieczna interpretacja*, [„Prawo Ukrainy” 2019, nr 6], a także podręczniku *Podstawy teorii i filozofii prawa* [Lwów 2021, autorstwo zbiorowe]) liczba zjawisk prawnych sięga prawie piętnastu.

W tym ujęciu „prawność” i „legalność” trudno uznać za jednoznaczne właściwości, cechy charakterystyczne pewnych zjawisk społecznych. Dlatego nie każda doktryna prawna (w tym właśnie zdefiniowanym sensie), czyli deklarowana, popierana, realizowana przez państwo (reprezentowane przez jego organy i urzędników) nie zawsze jest prawna i nie wszystkie podmioty można zakwalifikować jako legalne.

Słowa kluczowe: doktryna, rozumienie prawne, doktryna prawna, doktryna prawnicza